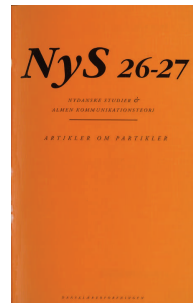

NyS

Titel:	Er orddannelse forudsigelig?
Forfatter:	Asgerd Gudiksen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 26+27. <i>Artikler om partikler</i> , 2000, s. 197-223
Udgivet af:	Dansklærerforeningen
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

ER ORDDANNELSE FORUDSIGELIG?

AF ASGERD GUDIKNEN

1. INDLEDNING

Er *vandfisk* regelmæssig? Kan man sige *en tisset ble?* Hvorfor er *en banket kop* underlig, men *en hankeløs* helt o.k.? Hvad er en *kylkun?*

I denne artikel vil jeg beskæftige mig med spørgsmålet: i hvor høj grad er orddannelse forudsigelig? Sagt på en anden måde: i hvor høj grad kan orddannelse beskrives ved regler?

Det er et spørgsmål som enhver der beskæftiger sig med orddannelse må forholde sig til, og særlig inden for de sidste 40 år har dette spørgsmål været diskuteret ret intenst. Med fremkomsten af den generative grammatik og dens ambition om at specificere alle, mulige ytringer og kun dem, bliver der sat fokus på denne problemstilling. I de senere år har diskussionen fået et nyt tilskud i form af arbejder om orddannelse med kognitiv grammatik som teoretisk ramme (Ryder 1994, Bakken 1995b). Det er en grundtanke for både Ryder og Bakken, at orddannelse ikke kan beskrives med regler der giver absolutte prædiktioner (Bakken 1995b:30, Ryder 1994:1, 195), en opfattelse jeg i det store hele kan tilslutte mig. Samtidig må det dog pointeres, at orddannelse omfatter forskelligartede processer med forskellig grad af forudsigelighed.

Der er for det første et afgørende skel mellem de centrale orddannelsesprocessers sammensætning og afledning på den ene side, og på den anden side de processer der i oversigtsværker undertiden er placeret under overskrifter som "andre former for orddannelse", dvs. fx akronymer, fx *NATO*, ellipser, fx *krimi*, og sammentrækninger (blends), fx *brunch* (breakfast + lunch). De sidste processtyper er ikke (som afledning og sammensætning) baseret på kombination af morfemer, de kan ikke beskrives ved grammatiske regler, og de ord der dannes ved disse processer er ikke gennemskuelige. Men også de centrale orddannelsesprocessers sammensætning og afled-

ning er indbyrdes forskellige. Generelt betragtet er afledning mere forudsigelig end sammensætning, men en nærmere analyse viser dog at der er mønstre for sammensætning der i høj grad er forudsigelige, og omvendt afledningsmønstre der i mindre grad er forudsigelige. I denne artikel koncentrerer jeg mig om de processer der kan beskrives ved regler: sammensætning og afledning, men til allersidst vil jeg uddybe mine bemærkninger om én af de ikke-regelbaserede processer, nemlig blends.

For at diskutere om en orddannelsesproces er regelbaseret eller ikke-regelbaseret er det nødvendigt at vide hvad regel står for. Brugen af begrebet regel inden for lingvistikken er et omfattende emne så jeg skal kun ganske kort præcisere hvad jeg her vil forstå ved en regel: en regel er en generalisering over produktive, genkomne mønstre i observerbar sprogbrug. At ordet produktiv indgår i definitionen betyder, at regler bliver hypoteser om fremtidig sprogbrug (og at generaliserbare, men uproduktive mønstre ikke falder inden for definitionen af regel). Denne forståelse af regel er deskriptiv. Herved adskiller min brug af regel sig fra brugen af regel inden for visse former for generativ grammatik, hvor der antages at være isomorfi mellem reglerne og mentale strukturer (se Dyvik 1980 for en kritisk diskussion).

Spørgsmålet om hvorvidt orddannelse kan beskrives ved regler, kan deles op i to overordnede problemstillinger:

1. I hvor høj grad er det muligt at specificere det sæt af ord der kan indgå i det enkelte orddannelsesmønster?
2. I hvor høj grad er det muligt at forudse, hvilken betydning en given kombination af to morfemer har eller vil få, og herunder: i hvor høj grad er nydannelser entydige?

Den første problemstilling vedrører produktivitet, nærmere bestemt kvalitativ produktivitet (jf. nedenfor). Den anden involverer begreberne kompositionalitet og leksikalisering. Inden vi vender tilbage til sammensætning og afledning, er det nødvendigt med en vis terminologisk udredning. Artiklen indeholder derfor fire hovedafsnit. Det første diskuterer nogle centrale termer og begreber inden for orddannelse. I de to næste diskuterer jeg de to ovennævnte spørgsmål, først i relation til sammensætning, derefter i relation til afledning og til sidst – ganske kort – i relation til blends.

I afsnittet om afledning har jeg valgt at diskutere ét orddannelsesmønster meget udførligt, nemlig *-et*-afledninger til inanimate substantiver med betydning 'med x (på, i)', dvs. fx afledninger som *langarmet*, *grenet*, *skåret*, *mudret*. Dette mønster er nemlig interessant for diskussionen om regler af flere grunde. Dels fordi det indeholder både forudsigelige og uforudsigelige elementer, dels fordi ekstralingvistisk viden klart har betydning for, om en orddannelse er mulig eller ikke. Også sammensætninger kan være uacceptable af ekstralingvistiske grunde. Hvordan omverdensviden begrænser orddannelse, bliver således et sidetema i artiklen.

2. PRODUKTIVITET OG LEKSIKALISERING

2.1 HVAD BETYDER PRODUKTIV?

Produktiv bruges på lidt forskellig måde i orddannelseslitteraturen uden at det altid fremgår hvilken betydning der er tale om. Produktiv kan for det første betegne den direkte modsætning til uproduktiv, dvs. bruges alene om det forhold at der ved hjælp af de pågældende mønstre kan dannes nye ord. Men produktiv kan også optræde i mere specialiserede betydninger som især kommer til anvendelse når to eller flere orddannelsesmønstre sammenlignes (se fx Katamba 1993:69, Górska 1982, Fleischer 1975:71). Jeg skelner efter Booij (1977:5, 120) mellem *kvalitativ produktivitet* og *kvantitativ produktivitet*. At et orddannelsesmønster er kvalitativt mere produktiv end et andet, refererer til at det er underlagt færre restriktioner end et andet, eller, positivt udtrykt, har større potentiale. At et orddannelsesmønster er kvantitativt mere produktiv, refererer til at det tages hyppigere i brug til at danne nye ord med end et andet.

Kvalitativ produktivitet har med formuleringen af regler at gøre – sprogsystemet -kvantitativ produktivitet med sprogbrugen. Alle der beskæftiger sig med orddannelse, inddrager det kvalitative aspekt af produktivitet og må nødvendigvis gøre det. Det er forudsætningen for at kunne sige noget generelt om de komplekse ord. (Dog bruger ikke alle "produktiv" i den kvalitative betydning, i stedet anvendes udtryk som "underlagt få eller mange begrænsninger"). Derimod er der orddannelsesforskere inden for det formelle paradigme der ikke inddrager den kvantitative produktivitet – i hvert fald ikke som en integreret del af beskrivelsen. Det er et performansproblem der falder uden for den egentlige analyse (Booij 1977:120, 165). Denne form for beskrivelse er rent procesorienteret.

2.2 PROCESORIENTERET OG INVENTARORIENTERET BESKRIVELSE

Orddannelse kan ses ud fra to noget forskellige synsvinkler: en procesorienteret og en inventarorienteret¹. Ved en procesorienteret beskrivelse fokuseres der på formuleringen af reglerne, mens det i princippet ikke er interessant hvad der konkret kommer ud af dem: hvad det er for nogle komplekse ord der dannes og bruges på et givet tidspunkt. Denne form for beskrivelse minder således meget om syntaktiske (system)beskrivelser. De sætninger der anføres i fremstillingen, står der ikke fordi de i sig selv er interessante. De skal ses som eksemplificeringer af det interessante: syntaksreglerne. Ud fra et inventarorienteret synspunkt er det derimod ikke kun interessant at formulere reglerne for orddannelsesprocesserne, men også at undersøge udnyttelsen af reglerne: hvor hyppigt udnyttes reglerne? Med andre ord, hvor produktive er de (kvantitativt set), og hvad er det for ord der føjes til leksikon?

Begrebet etablering (af ord) har forskellig betydning alt efter hvilken af de to synsvinkler der anlægges.

Ved et etableret ord forstår jeg et ord der er en bestanddel af ordforrådet blandt en større eller mindre gruppe sprogbrugere. (En dannelse kan således godt fremstå som en etableret dannelse for én sprogbruger og som en øjebliksdannelse for en anden). Når et etableret ord anvendes af disse sprogbrugere, er det således ikke dannet i brugsøjeblikket, men reproduceret. Diakront betragtet kan etablerede ord ændre status. Et ord der kun har været kendt blandt få sprogbrugere, kan blive almensprogligt og omvendt.

Ud fra en procesbetragtning har begrebet etablering i princippet ingen relevans (jf. Kastovsky 1982a:189). Med Quirk m.fl.s formulering (Quirk m.fl. 1985:1522): "The historical study of a word is irrelevant to its status as an illustration of present-day rules". Som eksempel nævner Quirk m.fl. at *unripe*, der er afhjemlet allerede i den angelsaksiske periode, er lige så godt som et helt nyt ord til at illustrere en nutidig orddannelsesregel. Ud fra inventarsynspunktet er det derimod interessant om det pågældende ord er etableret eller ikke.

Begge opfattelser af etableringens betydning indeholder et problem. For det første kan det få konsekvenser for et komplekst ord at det etableres. Det kan leksikaliseres, dvs. at det ikke (længere) har den betydning som reglen forudsiger. *fabelagtig* "burde" betyde 'som ligner en fabel' (jf. *historieagtig*), men betyder noget i retning af 'fremragende, storartet'. Det er så-

ledes problematisk ikke at inddrage fænomenet etablering i beskrivelsen af orddannelsesfænomener.

Nu medfører etablering ikke nødvendigvis leksikalisering, som Quirk m.fl.s eksempel viser. Men ofte vil der alligvel være en anden type forskel mellem øjebliksdannelsen og den etablerede (reproducerede) dannelse, en forskel mht. acceptabilitet. Etablerede ord er normalt fuldt ud acceptable, også selvom de afviger fra reglerne, jf. fx *fabelagtig*; en øjebliksdannelse kan være på grænsen til det uacceptable alene fordi den er ny. Nydannelsen *tisset* i forbindelsen *en tisset ble* kan illustrere det forhold. *tisset* 'med tis på' følger reglerne for *-et*-afledninger, jf. *et par mudrede sko* 'et par sko med mud der på'. Alligevel er *tisset* på grænsen til det uacceptable.

Imidlertid er ikke alle nydannelser påfaldende. Det synes kun at gælde for nydannelser efter mønstre med begrænset produktivitet. Nydannelser efter meget produktive mønstre derimod kan være helt upåfaldende, jf. mit selvkonstruerede eksempel *historieagtig* ovenfor. Bl.a. derfor er det for det andet tvivlsomt om grænsen mellem etablerede ord og uetablerede ord altid kan trækkes så skarpt som inventarsynspunktet implicerer. De to synsvinkler komplementerer hinanden, og det er nødvendigt at inddrage dem begge hvis fænomenet orddannelse skal beskrives fyldestgørende.

2.3 LEKSIKALISERING

Leksikalisering bruges i overensstemmelse med gængs brug om alle former for afvigelser fra dén form og dén betydning som ord af samme type har der er dannet i overensstemmelse med reglerne. Der kan være tale om fonologiske, morfologiske eller semantiske afvigelser. Som eksempel på en fonologisk afvigelse kan nævnes udtalen af førsteleddet i *ståltråd* overfor fx *stålkam*. Som eksempel på en morfologisk afvigelse kan nævnes sammensætninger med *jord-* som førsteled med bindevokal *-e-*, fx *jordebog*, *jordemor*, overfor nyere dannelser uden bindevokal, fx *jordsvin*, *jordspekulant*. *jordmor* 'fødselshjælper(ske)' er samtidig et tydeligt eksempel på semantisk afvigelse. I det følgende vil jeg koncentrere mig om de semantiske afvigelser.

Fænomenet leksikalisering kan ses dels ud fra en synkron synsvinkel, dels ud fra en diakron. Ud fra en synkron synsvinkel ser man leksikaliseringen som forskellige grader af særegenhed, ud fra en diakron synsvinkel ses leksikalisering som en proces hvor graderne er stadier i en udvikling der beskriver det komplekse ords vej fra at være et ord der har meget til fælles

med et syntagme til at være et ord der ikke adskiller sig fra oprindelige simpleksord. Jeg skal foreløbig give en kort beskrivelse af leksikaliseringsskæbnen diakront betragtet, sådan som den almindeligvis fremstilles². Senere vil jeg tage især den første del af processen op til nærmere diskussion.

Det første trin i udviklingen er øjebliksdannelsen (den producerede dannelse). Den har kompositionel betydning, dvs. helhedens betydning er en sum af delene.

Nogle øjebliksdannelser bruges kun en eneste gang, nemlig i dannelsesøjeblikket, andre etableres. Hvis det komplekse ord bliver etableret, bliver betydningen *institutionaliseret*. Dvs. at betydningen stadig er kompositionel, men betydningen er fikseret. Der opstår en social enighed om forbindelse mellem et udtryk og et indhold (Bakken 1995b:72), jf. fx *hundekiks* der er betegnelse for en bestemt slags kiks beregnet for hunde. Etableringen og hermed også institutionalisering kan gælde for (næsten) hele sprog-samfundet eller for en ganske lille gruppe, en familie fx.

Ved *leksikalisering* er betydningen ikke længere summen af de enkelte dele. Et komplekst ord kan være leksikaliseret i større eller mindre grad. Som eksempel på ord med en let grad af leksikalisering kan nævnes *brandmand*, *visitkort*. Selvom sammensætningens betydning ikke direkte kan udledes af komponenterne, opleves leddene ikke som helt arbitrære, et *visitkort* er stadig et kort af en slags. *bradepande*, *ligtorn* og *jordemor* er eksempler på stærkt leksikaliserede dannelser. Her er de enkelte komponenters betydning irrelevante for helhedens betydning.

Det der interesserer mig her i relation til leksikaliseringsprocessen, er overgangen fra øjebliksdannelse til etableret dannelse. Hypotesen om leksikaliseringsprocessen som den almindeligvis fremstilles, forudsætter at øjebliksdannelser er tve- evt. mångetydige, men er de nødvendigvis det? Hvis det har væsentlig betydning for det komplekse ord, om det er etableret eller ikke, hvordan kan det så være, at testpersoner i nogle tilfælde er usikre på, om et konstrueret komplekst ord er ét de kender i forvejen, eller ét de aldrig har hørt eller set før, om der er tale om etableret ord eller ej. Denne usikkerhed kunne være tegn på at øjebliksdannelser kan være entydige, og at der derfor undertiden egentlig ikke sker en betydningsfiksering. Jeg vender tilbage til dette spørgsmål nedenfor (afsnit 3.2). Først skal vi se på sammensætninger ud fra en produktivitetssynsvinkel.

3. SAMMENSÆTNINGER

3.1 SAMMENSÆTNINGER OG PRODUKTIVITET

Den type sammensætning jeg har valgt at diskutere, er den grundigst udforskede og mest omdiskuterede, nemlig determinative sb.+ sb.-sammensætninger der ikke indeholder et verbalt element, dvs. fx *grisetryne*, *vortesvin* (modsat *griseslagtning*, *pølsespisning*). Når jeg herefter skriver sammensætning, refererer det til den førstnævnte type medmindre andet er angivet. Jeg præciserer denne indskrænkning fordi de to typer sb.+ sb.-sammensætninger er forskellige på et afgørende punkt. Hvor relationen mellem første- og andetledet i sammensætninger med verbalt indhold er antydnet gennem verbalsubstantivet, er den i rene substantivsammensætninger implicit. De to typer kan derfor ikke ses under ét: de rene substantivsammensætninger er langt vanskeligere at beskrive (Ørsnes 1996, Selkirk 1982, Adams 1975:60). Det er ikke min hensigt at foreslå løsninger på problemer ved analysen af dette komplicerede (og interessante) orddannelsesmønster eller tage stilling til hvilken form for beskrivelse der er den mest hensigtsmæssige. Det jeg vil gøre her, er at forsøge at specificere hvad problemerne nærmere består i.

Processen sammensætning beskrives undertiden som lige så produktiv som sætningsdannelse. Det første grundlæggende spørgsmål er altså: er det muligt at kombinere ethvert substantiv med et andet substantiv og få en brugbar sammensætning, eller er der trods alt begrænsninger? Svaret ser ud til at være at der næsten ingen grænser er, og at de grænser der ér, ikke er grammatiske, men er bestemt af ekstralingvistiske faktorer. Beatrice Warren (1978:72) peger på tre generelle restriktioner:

1. Sammensætningen må have "restrictive power", dvs. den må kunne udpege referenten som en del af en større helhed, et hyponym. *waterrat* er fx en mulig sammensætning, men **waterfish* ikke, fordi alle fisk lever i vand.
2. Man kan ikke erstatte en etableret sammensætning med en uetableret efter behag, fx kan *umbrella* ikke udskiftes med *rainshade*.
3. For at en sammensætning kan være mulig, skal man kunne identificere referenten.

Den første restriktion vender jeg tilbage til nedenfor (afsnit 4.2.1.). Hvad den anden relation angår, er det formentlig rigtigt at et så veletableret ord

som *umbrella* blokerer for nydannelser, men det må tilføjes at det formentlig ikke gælder som en ufravigelig regel at etablerede ord blokerer for nydannelse, især gælder det ikke for meget produktive afledningsmønstre (jf. Gudiksen 1997:16f). Fx kan man støde på *fremhævning*, selvom Ret-skrivningsordbogen har *fremhævelse*.

Hvad den tredje restriktion angår, er det ubestrideligt at man kun kan bringe to ord i relation til hinanden i en sammensætning, hvis den relation de indgår i er genkendelig. Det synes dog at være noget vanskeligt at finde to entiteter der ikke i en eller anden enestående situation ville kunne indgå i relation med hinanden. Men hvad man dog kan forudse er at en sådan sammensætning ikke vil etableres fordi den ikke vil have gyldighed uden for den situation hvor den blev dannet.

Et andet fundamentalt – og omdiskuteret – spørgsmål er om det er muligt at opstille en udtømmende taksonomi over de relationer der kan foreligge mellem første- og andet led i sammensætninger?

Selkirk konkluderer – efter en diskussion af “nonverbal compounds” (typen *grisetryne*) vs. “verbal compounds” (typen *griseslagtning*) – at “verbal compounds” er “the only compounds whose interpretations appears to be of linguistic interest, in the strict sense”, dvs. – groft sagt – kan beskrives forholdsvis ubesværet i syntaktiske termer (Selkirk 1982:25³). Mht. til “nonverbal compounds” så mener hun at “the range of possible semantic relations between the head and nonhead is so broad and ill defined as to defy any attempt to characterize all or even a majority of the cases” (Selkirk 1982:25). De fleste andre der har arbejdet med sammensætninger, er knap så skeptiske. Selvom man muligvis ikke kan opregne alle de relationer der kan forekomme mellem de to led i en sammensætning, er det dog i høj grad muligt at se gentagne mønstre. Pamela Downing fx (1977:828) opstiller følgende relationstyper:

- Whole-part (*duck foot*)
- Half-half (*giraffe-cow*)
- Part-whole (*pendulum clock*)
- Composition (*stone furniture*)
- Comparison (*pumpkin bus*)
- Time (*summer dust*)
- Place (*Eastern Oregon meal*)
- Source (*vulture shit*)
- Product (*honey glands*)

User (*flea wheelbarrow*)
Purpose (*hedge hatchet*)
Occupation (*coffee man*)

Downing understreger imidlertid at hendes liste ikke er udtømmende, men den omfatter kategorier der nødvendigvis må indgå i en beskrivelse af sammensætninger.

Ud fra én synsvinkel er de taksonomier der er blevet foreslået ret forskellige. En væsentlig forskel er at nogle, som Downing, baserer deres analyser på semantiske kategorier (jf. også Warren 1978, spec. s. 256). Andre har analyseret sammensætninger i syntaktiske termer. Det gælder fx Levi hvis kategorier repræsenterer dybdestrukturelle verber der er blevet slettet, fx HAVE, CAUSE – Levis teoretiske udgangspunkt er transformationelt. En yderligere forskel er detaljeringsgraden (antallet af kategorier).

Ud fra en anden synsvinkel kan der siges at være overensstemmelser mellem de forskellige taksonomier. Det er i høj grad de samme kategorier der går igen. Det tyder på at mønstrene ikke er arbitrære, men afspejler at "certain types of relationships are typically perceived to be of greater classificatory value than others [dvs. for sprogbrugerne]" (Downing 1977:828).

Det viser sig videre at nogle af disse relationstyper forekommer hyppigere end andre. Både Beatrice Warren (1978) og Judith Levi (1978) inddrager frekvens i deres monografier om engelske sammensætninger. Beatrice Warrens undersøgelse er en korpusbaseret analyse af engelske sammensætninger. Relationen "whole-part" (*duck foot*) er fx repræsenteret ved 921 forskellige sammensætninger af i alt 3994, "part-whole" (*armchair*) ved 341, mens "resemblance" (*club foot*) kun er repræsenteret ved 72 (Warren 1978:229).

Disse tal må også til en vis grad afspejle hvilke sammensætningsmønstre der hyppigst produceres ord efter, men det bør tilføjes at Warrens materiale især består af etablerede dannelser. Tallene viser altså først og fremmest hvilke relationstyper der hyppigst forekommer blandt de etablerede sammensætninger.

Judith Levis taksonomi omfatter færre kategorier end Beatrice Warrens, men så vidt deres resultater er sammenlignelige synes de at stemme overens. Typen "have 1", der svarer til whole-part er blandt de mest produktive, mens "have 2", der svarer til "part-whole", er blandt "the least productive predicates" (Levi 1978:86). Typen "resemblance" udskiller Levi ikke som en særlig type, den indgår i kategorien "be" (Levi 1978:93). Typen "be" er "moderately productive".

Pamela Downing beskæftiger sig også med produktivitet. Hun viser at der er sammenhæng mellem andetleddets semantik og hyppigheden af relationstype (Downing 1977:828ff). Ud fra andetleddet inddeler hun sine sammensætninger i fem grupper: *humans*, *animals*, *plants*, *natural objects*, *synthetic objects*, og klassificerer dem i henhold til de relationstyper hun har opstillet (jf. ovenfor). Hovedresultaterne sammenfattes således (Downing 1978:831):

- a. Humans: occupational, sexual, and racial identity -e.g. *police demonstrators*, *women officers*, *Negro woman* (occupation, half/half).
- b. Animals: appearance, habitat - e.g. *giraffe bird*, *Salt Creek coyotes* (comparison, part/whole, time, place).
- c. Plants: appearance, habitat - e.g. *trumpet plant*, *Texas roadside flowers* (comparison, part/whole, time, place).
- d. Natural objects: composition, origin, location - e.g. *granite outcroppings*, *cow hair*, *Montana beach* (composition, source, place).
- e. Synthetic objects: purpose - e.g. *banana fork* (purpose).

I parenteserne er anført de almindeligste relationstyper. Mest entydigt er resultatet mht. til "synthetic objects" (artificielle genstande). Her er kategorien "purpose" klart dominerende. Og det, siger Pamela Downing, hænger formentlig sammen med at artificielle genstande konstrueres med et bestemt formål. Men som det fremgår af Downings ledsagende tekst er også andre relationstyper mulige, jf. fx *sølvske*, *lerkrukke*. Alt i alt må man konkludere at der ser ud til at være større eller mindre præferencer for en vis type førsteled, men at det er ikke muligt at formulere absolutte regler for hvorledes et andetled af en given semantisk klasse kan modificeres.

For kort at opsummere: antallet af mulige sammensætninger synes at være infinit, men nogle sammensætninger er uacceptable af ekstralingvistiske grunde. Desuden er nogle relationstyper mere produktive end andre. Når det forholder sig sådan, ser det ud til at hænge sammen med at visse former for relationer er mere velegnede til at udpege og kategorisere entiteter med end andre.

3.2 ER SAMMENSETNINGERS BETYDNING FORUDSIGELIG?

Efter at have set på sammensætning ud fra et produktivitetssynspunkt skal jeg gå over til den anden af de to overordnede problemstillinger jeg nævnte

i indledningen til artiklen: i hvor høj grad er det muligt at forudsige hvilken betydning en given kombination af to morfemer vil få? Det vi med andre ord skal undersøge her, er i hvor høj grad nydannelser kun vil kunne tolkes på én måde – uden situationel eller tekstuel kontekst. Derefter genoptager jeg den diskussion jeg introducerede i leksikaliseringsafsnittet (2.3): hvad sker der semantisk set når en sammensætning etableres?

Diskussionen om sammensætningers betydning opdeler jeg i to underafsnit. I det første vil jeg knytte nogle bemærkninger til begrebet kompositionalitet. Det andet drejer sig om tve- eller mangetydighed hos sammensætninger. Ved tvetydighed vil jeg her forstå at en sammensætning kan henføres til mere end én relationstype, jf. fx *glasskab* der kan betyde både 'skab lavet af glas' og 'skab til at have glas i'.

Øjeblikksdannelser har efter den almindelige opfattelse kompositional betydning: betydningen er summen af de enkelte dele. I sin afhandling *Leksikalisering av sammensetninger* problematiserer Kristin Bakken (1995b:76) denne opfattelse: "Semantisk komposisjonaltet [vil] bare i idealiserte tilfeller være fullstendig". Under normale omstændigheder bidrager første- og andetleddet i sammensætningen ganske vist signifikant til helhedens betydning, fortsætter hun, men der vil også være aspekter ved helhedens betydning som ikke er forudsigelige ud fra leddenes betydning. Hun modificerer derfor definitionen: "Komposisjonell betydning [...] innebærer at helhetens betydning er motivert gitt leddas betydning, men den er *ikke* forutsigelig" (Kristin Bakken 1995b:76, min fremhævnings).

Det fremgår ikke klart hvad idealiserede tilfælde er, men under alle omstændigheder forekommer "ikke forudsigelig" som en generel karakteristik mig at være for kategorisk. Der er sammensætninger hvis betydning er forudsigelig, nemlig sådanne som dårlig kan henføres til mere end ét relationsmønster, fx *halespids*, *vandspand* (jf. nedenfor). Samtidig er der også øjeblikksdannelser hvor relationen er uklar eller kompleks (og som kan være svære at henføre til et mønster). Det drejer sig ofte om sammensætninger hvori der indgår abstrakter, fx *raceproblem*, *tørklædesag* 'sag om tyrkiske pigers ret til at gå med tørklæde på i skole'. En særlig gruppe er sammensætninger der er dannet direkte efter en eksisterende leksikaliseret sammensætning, fx *vennebillede* (efter *fjendebillede*) og derfor er "født" leksikaliserede (Jarvad 1995:190, 173, Lipka 1979:122f, Ryder 1994:28). Da emnet her er forudsigelighed, vil jeg når jeg nu går over til tvetydighed, kun inddrage eksempler med konkrete substantiver.

Bauer fremhæver øjebliksdannelsers potentielle mangetydighed og nævner ordet *world sky*. Det har, siger han, uden kontekst 16 mulige betydninger (Bauer 1983:46). Judith Levi nævner at sammensætninger ud fra hendes teoretiske beskrivelsesmodel er potentielt mangetydige mellem alle de 12 betydninger der indgår i hendes taksonomi, men understreger samtidig at:

In actual usage, however, this relatively large ambiguity is reduced to very manageable proportions by judicious exploitation of semantic clues, lexicalization, and pragmatic or extralinguistic (encyclopaedic) knowledge (Levi 1978:158).

Semantiske egenskaber ved substantiver og omverdensviden indskrænker i høj grad feltet. En *sommerfrakke* kan fx ikke betyde 'en frakke lavet af sommer' fordi *sommer* er en tidsangivelse, og denne betydning kræver et konkret inanimat substantiv. Ud fra en sproglig betragtning kunne *isspand* også betyde 'spand lavet af is', men det er ikke ret sandsynligt at nogen skulle have brug for et sådant redskab – og hermed have brug for en sådan betegnelse.

Det spørgsmål der har meldt sig for mig, er om entydige sammensætninger er partikulære tilfælde, eller om man kan pege på nogle mønstre der altid, eller næsten altid, afkaster entydige dannelser. Der er mig bekendt ikke nogen der direkte har beskæftiget sig med sammensætninger ud fra den synsvinkel, men Mary Ellen Ryder har dog beskæftiget sig noget med emnet i forbindelse med test der bestod i at forsøgspersonerne fik til opgave at tolke konstruerede sammensætninger. Og for testenenes formål var det vigtigt at de konstruerede sammensætninger var entydige. På grundlag af en analyse af 1500 etablerede dannelser udskilte hun derfor en række "skabeloner" ("linguistic templates"), der er "common and reliable". To meget pålidelige skabeloner er, siger Ryder (1994:98):

Location Y + X = X is located in/at Y
Fx *camp stool, field mouse, riverboat*
Y + Location X = X in which Y is characteristically found
Fx *apple orchard, henhouse, bedroom*

Så vidt jeg kan se, er der her overensstemmelse med dansk. Et også ret pålideligt mønster er (Ryder 1994:99):

Y + Container X = X that characteristically holds Y
Fx *teapot, icebag*

Også i dansk er der mange eksempler af denne type, men det er dog ikke svært at finde modeksempler, fx *lerkrukke, blikspand*.

Testene bekræftede Ryders antagelse om at disse mønstre er "pålidelige" (Ryder 1994:136) – dog med den interessante modifikation at jo mere usandsynlig relationen var, jo mindre enighed var der blandt forsøgspersonerne. *bean-garden* fx udløste næsten enslydende svar (og alle var i overensstemmelse med mønstret X + location), fx "a garden of beans", "a garden where beans are grown" (Ryder 1994:286). Derimod reagerede forsøgspersonerne temmelig forskelligt på sammensætninger som *office fish* og *sweater car* (jf. Ryder 1994:318 og 382), selvom kombinationerne er i overensstemmelse med skabelonerne ovenfor. Til *office fish* var der fx mange der foreslog metaforiske tolkninger, fx "someone who loves to be in the office", "a secretary". Men selv disse mærkelige dannelser udløste også svar der var i overensstemmelse med hovedreglen, fx "fish that is kept at the office".

Der synes altså at være submønstre der altid, eller næsten altid, interpreteres på samme måde. Det samme gælder for visse enkelttilfælde. *limonadedønde* vil næppe kunne tolkes på mere end én måde. Hverken mønstret 'X som er lavet af Y' eller 'X som ligner Y' er sandsynlige, for nu at nævne de mest nærliggende muligheder.

Noget tentativt vil jeg opstille følgende nødvendige, men ikke tilstrækkelige betingelser for at en øjeblikdannelse kun kan blive tolket på én måde:

1. Sammensætningen skal referere til en relation der er velkendt i den virkelige verden.
2. Sammensætningen skal være dannet efter et produktivt mønster.
3. De led der indgår, må ikke være polyseme.

I slutningen af kapitlet om leksikalisering stillede jeg spørgsmålet: sker der nødvendigvis en betydningsfiksering i forbindelse med etableringen? Som jeg nu har vist, er der tilfælde hvor kun én relationstype fra begyndelsen synes at være mulig eller sandsynlig.

Der sker imidlertid også ofte noget andet i forbindelse med etableringen: der opstår også en social enighed om specifikke egenskaber ved refe-

renten. En *kaffekop* har en vis størrelse og facon der er forskellig fra en *mokkakop*. Og en *markmus* er ikke kun en mus der lever på marken. Det er en bestemt slags mus⁴, én der tilhører en bestemt museart. Om *kaffekop* har forudsigelig betydning afhænger altså noget af hvilket abstraktionsniveau man anlægger for beskrivelsen. Så vidt jeg kan se, er der dog også i hvert fald én type sammensætninger der ikke får tillagt egenskaber, nemlig typen *musvitfjer* (dyr + legemsdel), og hvor der derfor ikke er anden forskel end bekendthed på en produceret og reproduceret sammensætning. (Det er tankevækkende at den type relation normalt udtrykkes ved en genitivforbindelse på engelsk (*eagle's wing*)). Sammenfattende kan man altså sige at der er en række tilfælde hvor det kan diskuteres om der sker en betydningsfiksering, og enkelte hvor der ikke er nogen betydningsmæssig forskel mellem en øjeblikdannelse og en etableret dannelse af samme type.

4. AFLEDNING

4.1. TO FORUDSIGELIGE SUFFIKSER: -HED OG -EN

Afledningsmønstre som *-hed* til afledning af adjektiver og *-en* til afledning af verber (i fx *køren*, *råben*) er forudsigelige orddannelsesmønstre. De er produktive i både kvantitativ og kvalitativ forstand. Afledning med *-en* synes kun at være underlagt få restriktioner, og det sæt af verber der kan indgå som grundord, ser ud til at kunne afgrænses alene ved grammatiske kriterier. *-en* er meget produktiv, men afleder normalt kun aktivitetsverber⁵ (jf. Hansen og Heltoft 1994:63). *-hed* synes ikke at være underlagt nogen egentlige begrænsninger. (Men afledninger på *-hed*, hvis grundord indgår i andre, etablerede dannelser kan dog være mere eller mindre uacceptable, fx er *varmhed* delvis blokeret af *varme*).

For begge mønstre gælder det at resultatet af orddannelsesprocessen er entydigt. Nydannelser på *-en* kan kun betyde 'det at X', jf. *gnasken*, *offen*, og tilsvarende kan dannelser på *-hed* kun betyde 'det at være X', jf. *grønhed*, *søllehed*. Ved mønstre som *-hed* og *-en* er grænsen mellem etablerede og uetablerede ord derfor flydende.

I det følgende skal vi se på et mindre forudsigeligt tilfælde, nemlig afledninger med suffikset *-et*.

4.2 ET DELVIS UFORUDSIGELIGT SUFFIKS: -ET?

4.2.1 -ET'S FUNKTIONER

Suffikset *-et*'s hovedfunktion er at angive at der foreligger en relation mellem to entiteter, enten en partitiv relation som ved fx *mavet* 'som har en tyk mave', *stribet*, *bakket*, *langbenet*, *rødnæset*, eller en lokal relation som ved *jordet* 'med jord på', *leret*, *snavset*, *skyet*. *-et* forekommer endvidere med lighedsangivende funktion, fx *træet* (om fx gulerødder), *melet* (om frugt), *drenget*, *tosset* og som suffiks i deverbative tendensafledninger, fx *sløset*, *fumlet*.

Her skal vi koncentrere os om det førstnævnte orddannelsesmønster: *-et*-afledninger der angiver en partitiv eller lokal relation. Dette mønster er hverken underlagt fonologiske eller morfologiske restriktioner (jf. Gudiksen 1997:44f). Derimod er der visse semantiske begrænsninger for hvilke substantiver der kan indgå som grundord.

4.2.2 GRUNDORDENE I -ET-AFLEDNINGER

Grundordene har et ret forskelligartet præg. De kan, som det ses ovenfor, være betegnelser for legemsdele, redskabsdele, terrænformer, vejrfænomener osv. Men ikke alle substantiver kan indgå. Betegnelser for animater kan ikke indgå som grundord i dette mønster, dog med en forholdsvis klart afgrænset undtagelse, nemlig betegnelser for lavere dyr, jf. *luset*, *middet* 'om ost'. Samtidig er en regel der siger at alle inanimater kan indgå, tydeligvis for stærk.

- Betegnelser for artefakter er sjældne som grundord, og nydannelser forekommer påfaldende, jf. eksemplet *destroppede* [kjoler] (tidligere har der været omtalt kjoler med spagettistroppe) (Information 15.-16. marts 1997).
- Betegnelser for legemsdele er normalt uacceptable som grundord i afledninger med ét rod morfem, jf. fx **en øjet dreng*, **en armet mand*.

Ved at tage udgangspunkt i om grundordet er relationelt eller absolut, når vi imidlertid frem til en bedre forståelse af orddannelse med *-et*.

Relationelt substantiv bruges her (efter Herslund 1997:6ff) om dels substantiver der er inhærent relationelle, dvs. substantiver der ikke betegner selvstændige entiteter, men kun relation, fx *del*, dels substantiver der nok betegner selvstændige entiteter, men hvis normale egenskab er at være en del af andre entiteter, fx *øje*, *arm*. (Herslund skelner mellem "relationelle"

substantiver (typen *del*) og “ambirelationelle” (typen *øje*), men jeg har ikke fundet det nødvendigt i forbindelse med *-et*-afledningerne at præcisere denne forskel terminologisk).

4.2.3 TYPER AF *-ET*-AFLEDNINGER

Med udgangspunkt i om grundordet er relationelt eller absolut, opstiller jeg to hovedgrupper. Den første omfatter afledninger til relationelle substantiver hvor der foreligger en del-helheds-relation mellem grundordet og det substantiv afledningen knytter sig til. Den anden omfatter afledninger hvor der tilsvarende foreligger en lokal relation. Den første hovedgruppe er underinddelt efter arten af del-helheds-relationen ⁶.

1. AFLEDNINGER TIL RELATIONELLE SUBSTANTIVER

1a. Typen langarmet, håret

Den første type omfatter tilfælde hvor delen er en konstituerende del af alle tænkelige helheder. Der er altså tale om forudsat viden. Når en sådan relation foreligger, vil afledning med *-et* derfor ikke være mulig, jf. **armet* ovenfor, medmindre afledningen tilføjes “ekstra” semantisk materiale enten eksplicit, som i fx *brunøjet*, *langarmet*, eller implicit, som i *håret*, *grenet*.

Den sidste type er meget lidt produktiv og nydannelser vil formentlig virke påfaldende, jf. følgende jyske eksempler: *kroppet* ‘som har en stor krop’, *mavet* ‘som har en tyk mave’.

1b. Typen sribet, fregnet

blisset (om en hest), *sribet* (om fx en kat, en beklædningsgenstand), *pletet* (om en hund), *skægget* og *fregnet* er eksempler på den anden form for del-helheds-relation. Grundordet refererer her til et fakultativt meronym i forhold til holonymet. *blis*, *stribe* osv. er konstituerende dele, men kun for en delmængde af de tænkelige referenter. Her er der således ikke tale om redundant information, og *-et*-afledningerne er på ingen måde påfaldende.

1c. Typen skåret, bulet

skåret, *bulet* og *pletter* ‘snavset til’ repræsenterer den tredje form for del-helheds-relation. De substantiver der indgår i disse afledninger, er ligeledes relationelle (man kan ikke forestille sig et skår uden der er noget det er skår i), men de er ikke alene fakultative i forhold til holonymet. De betegner også ikke-konstituerende dele.

2. TYPEN MUDRET, GRYNET

Den fjerde type omfatter afledninger hvis grundord ikke indgår i en del-helheds-relation. Grundordene har et ret ensartet præg. De omfatter især betegnelser for stof, materiale, fx *mel*, *mudder*, *dug*, *gryn*, *flæsk*, *beg*, *blår*, *brusk*, *dug*, *dynd*, *fedt*, *grus*, og betegnelser for fremtrædelsesform af stof, masse eller lignende, fx *tot*, *tue*, *klump*, *humpel*, *flis*. Der forekommer dog også afledninger til substantiver af anden type. De fleste er afledninger til betegnelser for vejrfænomener, fx *tåge*, *byge*, *dis*, *fnusk* 'støvregn', *fnøs* 'byge af slud'.

4.2.4 -ET-AFLEDNINGERNES BETYDNING

Med udgangspunkt i om grundordet er relationelt eller absolut, er det muligt at forudsige betydningen til en vis grad, dvs. i en overordnet, skematisk forstand. Ved *-et*-afledninger til relationelle substantiver foreligger der en partitiv relation mellem grundordet og det substantiv afledningen modificerer. Disse afledninger angiver at et levende væsen eller en entitet er karakteriseret ved at have det grundordet betegner som en især konstituerende del, jf. fx *blisset*, *fregnet*, *krøllet*, *rynket*, *sribet*.

-et-afledninger til absolutte substantiver angiver at en entitet, sjældnere et levende væsen, er karakteriseret ved at noget er placeret *på* eller *i* denne entitet:

de kartofler er jordede	der er jord på kartoflerne
vinduet er dugget	der er dug på vinduet
vandet er så grumset	der er grums i vandet
sovsen er klumpet	der er klumper i sovsen

Denne opdeling bekræftes når man sammenholder *-et*-afledningerne med andre konstruktioner hvor forskellen mellem del-helheds-relationer og lokale relationer i større eller mindre grad manifesteres på udtrykssiden.

1. GENITIV VS. PRÆPOSITIONSFORBINDELSE

Del-helheds-relation kan udtrykkes med dels præpositionsforbindelse, dels genitiv (jf. Baron 1997:115f). Denne forskel svarer til min opdeling af *-et*-afledningerne. De afledninger jeg har kategoriseret under del-helheds-relationen, kan modsvares af begge konstruktioner, mens afledninger kategoriseret under lokation ikke kan gengives med en genitivkonstruktion:

hesten er blisset
hestens blis
blissen på hesten

vinduet er dugget
*vinduernes dug
duggen på vinduerne

2. MED-KONSTRUKTIONER UDEN LOKATIVISK ADV. VS.

MED-KONSTRUKTIONER MED LOKATIVISK ADV.

Betydning 7.2 af *med*lyder i Ordbog over det danske Sprog (ODS) således:

[*med* bruges] knyttet til et subst., der betegner noget, hvortil noget andet hører som en mere eller mindre nødvendig del (i tilfælde, hvor samhörigheden ikke er noget absolut givet, ofte med flg. adv. (eller præp.led) til fremhævelse af en tilhørende dels tilstedeværelse).

Ud fra ODS' definition må man kunne gå ud fra at del-helheds-relationer hvor delen er en konstituerende del, kun kan alternere med fraser uden adverbium, mens der i andre tilfælde vil foreligge begge muligheder, dog sådan at *med* + adverbium vil være mest acceptabel.

Også her synes der at være overensstemmelse med min opdeling af *-et*-afledningerne og alternationerne mellem *med*-konstruktionerne:

pigen er fregnet
en pige med fregner
*en pige med fregner på

men:

kartofler med jord på	?kartofler med jord
en sovs med klumper i	?sovs med klumper
noget jord med grus i	?jord med grus

3. KONSTRUKTIONER MED HAVE.

Endelig kan *-et*-afledningerne sammenholdes med konstruktioner med *have* som fuldverbum. Konstruktioner med *have*⁷ som fuldverbum kan angive at der foreligger en del-helheds-relation, men ikke en lokal relation:

pigen har fregner
tallerkenen har skår

men:

*kartoflerne har jord

*sovsen har klumper

Med udgangspunkt i distinktionen relationelt vs. absolut substantiv kan man endvidere forudsige om afledningen angiver en essentiel eller en accidentiel egenskab – til en vis grad. *-et*-afledninger til relationelle substantiver der udgør en konstituerende del, betegner normalt essentielle egenskaber, og afledninger til absolutte angiver accidentielle. Relationelle substantiver hvor delen ikke er en konstituerende del, kan både angive noget varigt og noget forbigående, jf. *skåret* og *bumset*.

Afledninger af typen 1a som *mavet* og *grenet* indeholder som nævnt implicit information (modsat fx *tykmavet*, *femgrenet*). Men også deres betydning er forudsigelig. Det ekstra semantiske materiale er enten for stor (jf *mavet*) eller for meget (*grenet*) alt efter om grundordet foreligger i ét eksemplar eller i flere.

4.2.5 RELATIONEN DEL-HELHED OG ANDRE FORMER FOR ORDDANNELSE

Der er som nævnt ovenfor to typer sammensætninger hvor meronymiske relationer er udnyttet. Den ene er typen helhed-del, fx *grisetryne*, *zebrahale*, *riveskaft*, *grydelåg*. Denne type sammensætnings funktion er at adskille forskelle slags "dele". Den anden er typen del-helhed, fx *vortesvin*, *blishøne*, *tudkop*. Denne type sammensætnings funktion er at adskille forskellige slags helheder fra hinanden, dvs. at andetleddet normalt er et absolut substantiv. Det fremgår af både Warren og Levis undersøgelser at den sidste type er mindre produktiv end den første (jf. 3.1 ovenfor). Og en af forklaringerne på det må være at denne type sammensætning er underlagt de samme restriktioner som afledning med *-et*. For at en sådan sammensætning skal være mulig, må "delen" enten være et fakultativt meronym, jf. fx *vortesvin*, eller sammensætningen må have særbetydning, som i fx *øjemenneske*. *øjemenneske* betyder ikke 'et menneske med øjne', men 'et menneske for hvem synssansen spiller en dominerende rolle' (jf. ODS).

Del-helheds-relationen har også betydning for orddannelse med *-løs* og *-fri*. Afledningerne på *-løs* betyder 'som mangler X', hvor X er enten noget godt, fx *talentløs*, eller noget der forventes at være tilstede, en konstituerende del. Blandt *-løs*-afledninger finder vi derfor afledninger til de substanti-

ver der kun kan indgå i *-et*-afledninger når særlige forhold gør sig gældende, fx *dufiløs* (om blomst), *haleløs*, *tandløs*, *hankeløs*, *øreløs*.

Afledninger på *-fri* betyder 'som er fri for X'. Her har X altså negativ valør, jf. *giftfri*. Blandt *-fri*-afledningerne finder vi afledninger med grundord som også indgår i *-et*-afledninger – eller kunne gøre det, fx *isfri*, *rustfri*, *giftfri*, (?*giftet* og ?*rustet* er blokeret af *giftig* og *rusten*), men også afledninger der betegner at noget er ekstraordinært (og behageligt) fri for en konstituerende del, fx *skorpefri* (om ost), *kernefri* (om vindruer) (om *-fri* og *-løs*, se videre Sigurd 1972:53ff).

4.2.6 -ET OG PRODUKTIVITET

Ved at inddrage partitivitet som begreb har det været muligt at beskrive dels karakteristiske træk ved grundordene, dels en restriktion for orddannelse med *-et*. Med begrebet partitivitet kan vi også nærmere beskrive (men ikke forklare) en anden begrænsning ved orddannelse med *-et*. Artefakter er som tidligere nævnt ikke almindelige som grundord i *-et*-afledning med ét rod morfem⁸, og når de forekommer er der en partitiv relation mellem grundord og kernen i nominalhelheden, fx *båndet* 'forsynet med pyntebånd' (fx om en kjole). Afledninger til artefakter der angiver en lokal relation, synes ikke at være mulige. Der er fx ikke noget der hedder ?*et papiret bord* 'et bord med papirer på'. Der synes ikke at være nogen forklaring på det sidste forhold. At der kun er få afledninger af typen *båndet*, hænger derimod formentlig sammen med at der er få eksempler på "dele" der er konstituerende for nogle eksemplarer, men ikke for alle. Blandt min samling af eksempler noteret i dagligdagen indgår følgende replik:

jeg tror jeg må tage min ærmede bluse på nu (sagt af en der er ved at blive solskoldet)⁹

Straks efter føjer den næsten-solskoldede til: "nej, sådan kan man vist ikke sige". Eksemplet indicerer at "dele", som fx *ærme*, der nok er fakultative, men opfattes som del af den prototypiske helhed, her *bluse*, opfattes som forudsat viden på linje med dele af typen *arm* (at *ærme* opfattes som en prototypisk del understøttes af *ærmeløs*). Og dét indskrænker yderligere inventaret af mulige grundord.

Men hvis der kun er få disponible grundord, betyder det at der kun er mulighed for få nydannelser af denne type. Og det betyder igen at nydan-

nelser vil være sjældne – og hermed højst påfaldende, alene fordi de er nydannelser. Med andre ord: det er vanskeligt at afgøre om vi her har at gøre med begrænsning af produktivitet i kvantitativ eller kvalitativ forstand.

4.2.7 TVETYDIGE -ET-AFLEDNINGER

I den foregående diskussion af -et-afledningernes grad af semantisk forudsigelighed er der en komplicerende faktor jeg har set bort fra. Som nævnt i afsnit 4.2 har -et også andre funktioner end den vi i det foregående har koncentreret os om. -et-afledninger kan også betyde 'som ligner x'. I konstruktioner med -et-afledning af denne type foreligger der således en sammenligning. Afledningerne af den sidste type kan dels have personbetegnelse som grundord, fx *damet*, *rødstørpet* 'som ligner en dame, en rødstrømpe mht. opførsel'¹⁰, dels inanimate substantiver, fx *busket* (*det var da noget underligt busket kål*). Afledninger til personbetegnelser kan ikke angive en partitiv eller lokal relation, men afledninger til inanimate substantiver er derimod potentielt tvetydige (i den i afsnit 3.2 definerede betydning).

Undertiden viser den sproglige kontekst hvorledes afledningen skal tolkes. Fx fremgår det at der er tale om en sammenligning når sammenligningspunktet er udtrykt eksplicit som fx følgende frase:

det [kødet af strandfugle] har sådan en tranret smag.

I denne frase er det eksplicit angivet at det der sammenlignes, er smagen hos tran og søfuglekød. Omvendt viser præpositionsforbindelserne i det følgende eksempel at der foreligger en lokal relation:

du er så melet ned ad bukserne

Men i mange tilfælde vil det formentlig kun være ud fra enten situationen eller ud fra ekstralingvistisk viden at det kan afgøres om der foreligger den ene eller den anden betydning.

Ved at være tvetydigt adskiller -et sig ikke kun fra -hed og fra -en, som blev omtalt i afsnit 4.1, men også fra flere andre suffikser, fx -som til afledning af verber (*hjælpsom*), -bar til afledning af transitive verber (*reparérbar*) eller -agtig til afledning af substantiver (*historieagtig*, *girafagtig*). Bekendthed vil således oftere være det eneste der adskiller en etableret dannelse fra en uetableret når det gælder afledning end når det gælder sammensætning.

Begrebet institutionalisering har således mindre relevans for afledning end for sammensætning, men leksikaliseringshypotesen som sådan har gyldighed også for afledninger. Derimod kan leksikaliseringshypotesen ikke appliceres på blends.

5. BLENDS

Kategorien blends omfatter i de fleste fremstillinger en heterogen gruppe af dannelser der har det tilfælles at de er sammensat af to eller flere ord (morfemer), men sådan at mindst ét af ordene ikke er bevaret intakt (fx Bauer 1983:234ff, Quirk m.fl.1985:1583, Jarvad 1995:247ff (med termen teleskopord)). Ud over typen *brunch* hvor begge ord er forkortede, kan nævnes eksempler som *roligan* (*rolig* + *hooligan*), *fjerkræs* (*fjerkræ* + *kræs*), *parkomat* (*parkometer* + *automat*). Nogle blends, fx *fjerkræs*, kan også beskrives på den måde at begge led indgår fuldt ud, dog sådan at en stavelse overlapper. Marchand (1969:451) reserverer termen blends til typen *brunch*. De følgende bemærkninger refererer specielt til denne sidste type.

Blends er som antydnet dannelsesmæssigt set en afart af sammensætninger. På et skematisk niveau er betydningen forudsigelig eftersom der, mig bekendt, kun er én relationstype mulig, typen half-half i Pamela Downings taksonomi (afsnit 3.1). De minder altså semantisk set om det der traditionelt kaldes dvandvasammensætninger (for en mere indgående diskussion af betydningen hos blends, se Schack (under udg.)). Med en vis ret kan man sige at blends har kompositionel betydning: begge led bidrager til helhedens betydning, men på grund af deres morfologiske karakteristika vil det være en højst utraditionel brug af ordet kompositionel. Normalt indebærer kompositionel betydning at de enkelte dele er morfemer og at dannelsen derfor er gennemskuelig, men de dele *brunch* fx består af er ikke morfemer, og dannelserne er ikke gennemskuelige.

Kombinationsmæssigt betragtet er processen uforudsigelig. Der kan hverken gives regler for hvor store dele af de involverede ord der indgår, eller hvordan delene kombineres, herunder i hvilken rækkefølge (Bauer 1983). Men under alle omstændigheder er ord som *brunch*, *smog* (*smoke* og *føg*) karakteriseret ved at de to morfemfragmenter smelter sammen på en sådan måde at ordet ikke lader sig analysere i morfemer. Med andre ord: for orddanneren er en blend en størrelse der består af to dele, for modtageren fremstår ordet som et simpleksord og er ikke gennemskueligt – med mindre hun får ekstralingvistisk information om hvordan ordet er dannet.

Hvad betyder *wogge*?¹¹ Ved siden af disse helt nedsmeltede ord forekommer der dannelser som *tomoffel* og *kylkun* der ligeledes består af to ikke-morfemiske dele, men er lettere gennemskuelige, vel fordi dele repræsenterer stavelser, karakteristiske stavelser. (*karmat* vil antagelig være langt vanskeligere at klare end *tomoffel*)¹².

Blends som *fjerkræs* mv. er ligeledes uforudsigelige kombinationsmæssigt set, men er mindre uigennemskuelige.

Sammenfattende kan man sige at det er muligt at beskrive strategien for dannelsen af blends, men ikke at formulere regler for processen, at blends er motiverede, men kan fremstå som arbitrære, uanalyserbare ord for modtageren.

6. AFSLUTNING

Er orddannelse forudsigelig?

Jeg har nu – med vekslende detaljeringsgrad – diskuteret nogle orddannelsesmønstre og har vist at orddannelse kan tage sig mere eller mindre regelmæssig ud alt efter hvilken orddannelsesproces man betragter, og hvilket abstraktionsniveau for beskrivelsen man vælger. Afledning er i almindelighed mere forudsigelig end sammensætning.

Artiklen har også beskæftiget sig med omverdensvidens betydning for orddannelse. Jeg har vist hvordan fælles forudsat viden sætter begrænsninger for hvilke kombinationsmuligheder der kan realiseres. Endvidere har vi set at omverdensviden ofte er nødvendig for at kunne interpretere komplekse ord, især sammensætninger.

Afledninger vil typisk kunne tolkes alene ud fra kendskab til bestanddelene og til orddannelsesreglerne, men der findes også tvetydige afledninger, fx *melet*. Sammensætninger er semantisk set en mere uhomogen størrelse, også når vi ser bort fra leksikaliserede sammensætninger. Der forekommer sammensætninger der er system-forudsigelige og entydige, men ofte vil sammensætninger være flertydige og ikke-sproglig viden vil være nødvendig for at afgøre hvilke(n) relationstype(r) der er sandsynlig(e). Endelig er mange blends karakteriserede ved at man for at forstå den bagvedliggende motivation, må man have en særlig form for ekstralingvistisk viden: kendskab til ordets historie.

NOTER

Tak til Jørgen Schack, Dansk Sprognævn, for nyttige (og morsomme) orddannelsesdiskussioner, for eksemplet *kylkun* og for kommentarer til en tidligere version af artiklen. Tak også til NYS-redaktørerne Iben Stampe Sletten og Marianne Johansen for konstruktive forbedringsforslag.

1. Termerne procesorienteret og inventarorienteret beskrivelse er mine egne. Denne distinktion svarer i store træk til Fleischers skelnen mellem orddannelseslærens "prozessualer Aspekt" der beskæftiger sig med "die bei der Bildung eines neuen Wortes wirkenden Gesetzmässigkeiten, die entsprechenden Modelle", og dens "analytischer Aspekt" der beskæftiger sig med "der Analyse der Struktur eines 'fertigen' Wortes" (Fleischer 1975:20). Andre lignende distinktioner, fx Dokulils distinktion mellem Wortbildung og Wortgebildetheit, er omtalt i Kastovskys 1982b:155f og 1982a:186f.
2. Der er en del forskere der har fremsat hypoteser om leksikaliseringsprocessen, jf. Lyons 1977:536, Bauer 1983:45ff, Levi 1978:10f, Bakken 1995a og 1995b:67ff. Indholdsmæssigt er der stor overensstemmelse mellem de nævnte fremstillinger, men terminologien er noget varierende. Min terminologi er efter Bauer der opererer med termerne *nonce formations*, *institutionalization*, *lexicalization*. For diskussion af leksikalisering, se også Lipka 1977, 1979.
3. Selkirks bemærkning er et bidrag til en diskussion inden for det generative paradigme om hvorvidt sammensætninger (og orddannelse) kan beskrives ved transformationsregler ligesom sætninger, noget Selkirk, som det vil forstås, afviser.
4. Man kan her spørge om *markmus* ikke allerede fra starten er dannet netop med det formål at referere til arten (jf. Zimmer 1971).
5. Aktivitetsverber er verber der er ikke-statiske og ikke-transformative, fx *arbejde, nyse, spadserere, diskutere, ramme, vejlede* (Hansen og Heltoft 1994:62).
6. En væsentlig inspiration til denne opdeling har jeg hentet dels i Cruse (1986:162f), dels i Ljungs analyse af engelske *-ed*-afledninger (Ljung 1976:162f), se Gudiksen 1998 og specielt 1997 for nærmere redegørelse herfor.
7. Konstruktioner med *have* som fuldverbum har også andre betydninger der ikke er relevante i denne sammenhæng. De kan fx også angive en ejerrelation, fx *Iben har en cykelhjelm*. *have* som fuldverbum i dansk er udførligt diskuteret i Baron og Herslund 1997 og i Jensen og Vikner 1996.
8. Om man vil kalde sådanne afledninger for ikke særligt almindelige eller meget sjældne er et kategoriserings spørgsmål. *-et*-suffikset falder formmæssigt sammen

med *-ede*-bøjningens perfektum participium. Og i visse tilfælde er der efter min opfattelse ingen semantiske kriterier til at afgøre, om der foreligger en denominativ afledning eller et perfektum participium med adjektivisk betydning, om fx *foret i en foret frakke* er en afledning til substantivet *fore* eller et adjektivisk participium af verbet *fore* (jf. Gudiksen 1998:200ff).

9. Tak til Karen Margrethe Pedersen der har noteret eksemplet i sin have.
10. De fleste *-et*-afledninger til personbetegnelser angiver enten lighed mht. opførsel eller karakteregenskab med det grundordet betegner. De eneste helt klare undtagelser herfra, jeg er stødt på, er dialektale, fx *bønset* 'tyk' (til *bøns* 'tyk person') (jf. Gudiksen 1997:83, 134 og eksemplerne i Aage Hansen 1967 II:43).
11. *wogge* 'gå energisk for konditionens, motionens skyld', efter eng. *wog* (*walk* + *jog*) (jf. Jarvad 1999).
12. Jeg formoder at læseren har gennemskuet at en *tomoffel* er dannet af *tomat* og *kartoffel*, *kylkun* af *kylling* og *kalkun*, bl.a. fordi en lille uformel rundspørge gav positivt resultat i de fleste tilfælde. Læseren (og også nogle af mine informanter) har dog været hjulpet godt på vej af at vide på forhånd hvilken orddannelsesproces det drejede sig om. Det kunne være interessant at undersøge blends gennemskuelighed ved egentlige test. I denne forbindelse er det værd at bemærke at sådanne blends-dele kan opnå en vis produktivitet og hermed få en affiksagtig status, fx *-tel* (i *motel*, *flytel*, *kotel*) (jf. Jarvad 1995:215, 249 og Bauer 1983:236). Sådanne reanalyser afspejler at blends ikke nødvendigvis fremstår som arbitrære størrelser, men viser imidlertid ikke at de pågældende ord er umiddelbart gennemskuelige. Udgangspunktet for reanalysen er etablerede ord.

LITTERATUR

- Adams, Valerie (1973): *An Introduction to Modern English Word-formation*. London: Longman.
- Bakken, Kristin (1995a): Leksikalisering av gammelnorske sammensetninger. Ásta Svavarsdóttir m. fl. (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi 3. Rapport fra Konferanse om Leksikografi i Norden. Reykjavík 7.-10. juni 1995*. Reykjavík: Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. 27-35.
- Bakken, Kristin (1995b): *Leksikalisering av sammensetninger. En studie av leksikaliseringssprosessen belyst ved et gammelnorsk diplommateriale fra 1300-tallet*. Dr. art.-avhandling, Universitetet i Oslo.
- Baron, Irène (1997): Possession in Noun Phrase: A Functional Analysis. Irène Baron and Michael Herslund (red.): *Possessive Structures in Danish* (KLIMT. Fagling-rapport nr. 3). København: Handelshøjskolen i København. 115-130.

- Baron, Irène and Michael Herslund (1997): The Danish verb *have* and the notion of possession. Irène Baron and Michael Herslund (red.): *Possessive Structures in Danish* (KLIMT. Fagling-rapport nr. 3). København: Handelshøjskolen i København. 131-157.
- Bauer, Laurie (1983): *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Booij, Geert (1977): *Dutch Morphology. A Study of Word Formation in Generative Grammar*. Lisse: The Peter de Ridder Press.
- Cruse, D.A. (1986): *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Downing, Pamela (1977): On the creation and use of English compound nouns. *Language* 53. 810-42.
- Dyvik, Helge Julius Jakhelin (1980): *Grammatikk og empiri. En syntaktisk modell og dens forutsetninger*. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Fleischer, Wolfgang (1975): *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache*. 5. unveränd. Aufl. Tübingen: Niemeyer 1982. (Lizensausgabe nach der 4.durchgesehenen Auflage. Leipzig 1975).
- Górska, Elzbieta (1982): Formal and Functional Restrictions on the Productivity of Word Formation Rules (WFRs). *Folia Linguistica* 16. 149-162.
- Gudiksen, Asgerd (1997): *-et-afledninger i dansk med hovedvægt på de danske ømål*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Gudiksen, Asgerd (1998): Possession, lokation og *-et-afledninger*. Kjeld Kristensen (red.): *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1996-1997*. København: Selskab for Nordisk Filologi. 193-204.
- Hansen, Erik og Lars Heltoft (1994): Kentauernominaler i Dansk. Irène Baron (red.): *NORDLEX-Projektet. Sammensatte substantiver i dansk* (=LAMBDA 20). København: Institut for Datalingvistik, Handelshøjskolen i København. 57-67.
- Hansen, Aage (1967): *Moderne dansk I-III*. København: Grafisk Forlag.
- Herslund, Michael (1997): Partitivity and Inalienable Possession. Irène Baron and Michael Herslund (red.): *Possessive Structures in Danish* (KLIMT. Fagling-rapport nr. 3). København: Handelshøjskolen i København. 1-44.
- Jarvad, Pia (1995): *Nye Ord – hvorfor og hvordan?* København: Gyldendal.
- Jarvad, Pia (1999): *Nye Ord. Ordbog over nye ord i dansk 1955-1998*. København: Gyldendal.
- Jensen, Per Anker og Carl Vikner (1996): The double Nature of the Verb *have*. *LAMBDA* 21. København: Institut for Datalingvistik, Handelshøjskolen i København. 25-37.
- Katamba, Francis (1993): *Morphology*. London: Macmillan.
- Kastovsky, Dieter (1982a): Word-formation: a functional view. *Folia Linguistica* 16. 181-198.
- Kastovsky, Dieter (1982b): *Wortbildung und Semantik* (Studienreihe Englisch). Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann-Bagel GmbH; Bern und München: Francke Verlag.
- Levi Judith N. (1978): *The Syntax and Semantics of Complex Nominals*. New York: Academic Press.
- Lipka, Leonhard (1977): Lexikalisierung, Idiomatisierung und Hypostasierung als Probleme einer synchronischen Wortbildungslehre. Brekle, Herbert E. & Dieter

- Kastovsky (Red.): *Perspektiven der Wortbildungsforschung*. Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann. 155-164.
- Lipka, Leonhard (1979): Zur Lexikalisierung im Deutschen und Englischen. Leonhard Lipka und Hartmut Günther: *Wortbildung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1981. 119-132.
- Ljung, Magnus (1976): *Ed-Adjectives Revisited*. *Journal of Linguistics* 12. 159-168.
- Lyons, John (1977): *Semantics*. 1-2. London and New York: Cambridge University Press.
- Marchand, Hans (1969): *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. A Synchronic-Diachronic Approach*. (2nd ed.). München: C.H.Beck.
- Ordbog over det danske Sprog 1-28. København: Gyldendal. 1919-1954. [ODS].
- Quirk, Randolph, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik (1985): *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London og New York: Longman.
- Ryder, Mary Ellen (1994): *Ordered Chaos. The Interpretation of English Noun-Noun Compounds*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Selkirk, Elisabeth O. (1982): *The Syntax of Words*. Cambridge Mass: MIT press.
- Sigurd, Bengt (1972): *Ord om ord*. Lund: CWK Gleerup Bokförlag.
- Schack, Jørgen (under udg.): *Blandt sprogets kimærer*. [om blends].
- Warren, Beatrice (1978): *Semantic Patterns of Noun-noun Compounds*. (Gothenburg Studies in English 41). Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Zimmer, Karl E. (1971): Some general observations about nominal compounds. Leonhard Lipka und Hartmut Günther: *Wortbildung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1981. 233-257.
- Ørnsæ, Bjarne (1996): At danne og forstå sammensatte ord. *Mål & Måle* 3. 24-30.